

UDK: [378.147:37.018.43]

Toxirjon M. JABBOROV,
Mustaqil tadqiqotchisi, Qo'qon davlat universiteti, Farg'ona, O'zbekiston
E-mail: toxirjonjabborov05@gmail.com, ORCID: 0009-0008-7105-5232

Professor, PhD L.Abdunazarov taqrizi asosida

STAGE-BASED MODEL FOR DEVELOPING STUDENTS' INDEPENDENT LEARNING ACTIVITY THROUGH PROJECT-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGY

Annotation

In this article, the problem of developing students' independent learning activities in higher education institutions by means of project-based learning technology is theoretically elucidated. In addition, the limitations of existing approaches are identified and critically analysed. In order to fill this gap, a model consisting of five interrelated stages is proposed. For each stage, the goal, the content of the activity, the tools and the result indicators are determined. Furthermore, the model is scientifically substantiated on the basis of constructivist learning theory and the activity approach, and practical recommendations are given regarding its application in the educational process of higher education institutions.

Key words: project-based educational technology, independent learning activity, stage-based model, higher education, constructivism, reflection, pedagogical conditions.

ПОЭТАПНАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ПРОЕКТНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье теоретически освещена проблема развития самостоятельной учебной деятельности студентов в высших учебных заведениях посредством технологии проектного обучения. Также выявлены и критически проанализированы ограничения существующих подходов. С целью заполнения данного пробела предложена модель, состоящая из пяти взаимосвязанных этапов. Для каждого этапа определены цель, содержание деятельности, средства и показатели результата. Кроме того, модель научно обоснована на основе конструктивистской теории обучения и деятельностного подхода, а также даны практические рекомендации по её применению в образовательном процессе высших учебных заведений.

Ключевые слова: Проектная образовательная технология, самостоятельная учебная деятельность, поэтапная модель, высшее образование, конструктивизм, рефлексия, педагогические условия.

LOYIHALASH TA'LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING BOSQICHLI MODELINI ISHLAB CHIQUISH

Аннотация

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'lim olish faoliyatini loyihalash ta'lim texnologiyasi vositasida rivojlantirish muammosi nazariy jihatdan yoritib berilgan. Shuningdek, mavjud yondashuvlarning cheklovlari aniqlangan va tanqidiy tahlil etilgan. Ushbu bo'shliqni to'ldirish maqsadida beshta o'zaro bog'liq bosqichdan iborat model taklif etilgan. Har bir bosqich uchun maqsad, faoliyat mazmuni, vositalar va natija ko'rsatkichlari aniqlangan. Hamda, model konstruktivistik ta'lim nazariyasi va faoliyat yondashuvi asosida ilmiy asoslangan bo'lib, uni oliy ta'lim muassasalari ta'lim jarayoniga tatbiq etish yuzasidan amaliy tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Loyihalash ta'lim texnologiyasi, mustaqil ta'lim faoliyati, bosqichli model, oliy ta'lim, konstruktivizm, refleksiya, pedagogik shart-sharoit.

Kirish. Bugungi oliy ta'lim tizimida talabani mustaqil bilim olish qobiliyati endi ta'limning ortiqcha bir yo'nalishi emas, balki uning sifatini belgilaydigan tayanch omillardan biriga aylanib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni[1], shuningdek oliy ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi[2] talabada mustaqil fikrlash, o'z-o'zini rivojlantirish va bilim olishni mustaqil tashkil eta olish ko'nikmalarini shakllantirishni ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilaydi. Xuddi shu g'oya O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlarni ilm-fanga, tashabbuskorlikka va mustaqil, tanqidiy fikrlashga chorlovchi chiqishlarida ham qayta-qayta ta'kidlanayotganligini ko'rishimiz mumkin.[3] Demak, oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'lim faoliyatini zamonaviy pedagogik vositalar orqali rivojlantirish masalasi nafaqat amaliy, balki davlat siyosati darajasidagi dolzarblikka ega deb ayta olamiz.

Bu zaruratni yanada kuchaytiruvchi bir necha omillar mavjud. Unga ko'ra, kredit-modul tizimiga o'tish talabani auditoriyadan tashqarida ko'proq mustaqil ishlashini taqozo etmoqda. Shuningdek, auditoriya soatlari esa nisbatan qisqarib bormoqda. Pedagogik adabiyotda loyihalash texnologiyasi aynan

shu vaziyatda talabani "tinglovchi"dan faol izlanuvchiga aylantiruvchi vosita sifatida tan olingan. Ammo amaliyot jihatdan qaraydigan bo'lsak, ko'pchilik o'qituvchilarning loyiha ishini yaxlit, ichki bosqichlarga bo'linmagan bitta topshiriq sifatida berayotganligini va natijada mustaqil ta'lim faoliyatini izchil va nazoratga oladigan tarzda rivojlantirish imkoniyati cheklanib qolayotganligini ko'rishimiz mumkin.

Mazkur muammoning asosini jamiyat mustaqil fikrlaydigan mutaxassislariga muhtoj ekanligida va bunday mutaxassisni tayyorlashning tizimli metodikasi ta'lim amaliyotida yetarli emasligida ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari loyihalash texnologiyasining pedagogik imkoniyati yuqori baholansa-da, uning bosqichlar va o'lchanadigan natijalar asosida qo'llanilishi kam uchraydigan holatlar mavjud, hamda mustaqil ta'lim faoliyatini baholash odatda faqat yakuniy natijalarga qaratilganligi va jarayonning o'zini kuzatish va baholash jarayoni e'tibordan chetda qolayotgani kabi holatlarda ko'rishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzu ochishda ikkita nuqtai nazar bir-birini to'ldirib turadi, biroq ikkalasi ham bugungi masalamizga to'liq javob bermaydi. Sobiq

Ittifoq davri rus pedagogi, didaktika sohasi mutaxassisi B.P. Yesipovning fikrlariga ko'ra, gap talabani o'qituvchi ko'rsatmasisiz, lekin unga berilgan topshiriq chegarasida bajaradigan ishi haqida ketadi[4]. Rus psixolog-pedagogi I.A. Zimnyaya esa masalaga ichkaridan yondashib, mustaqil faoliyatni talabani o'z o'qish jarayonini o'zi rejalashtiradigan. Hamda uni tashkil etadigan va nazorat qiladigan psixologik hodisa sifatida ko'radi [5]. Bu ikki qarash birlashganda ham javob to'liq bo'lmaydi. Agar loyihalash texnologiyasi bosqichlarga ajratilsa shu bo'shliqni to'ldira oladi. Loyihalash texnologiyasining kelib chiqishi amerikalik faylasuf-pedagog J. Dyuning "ish jarayonida o'rganish" g'oyasiga va uning izdoshi, amerikalik pedagog V. Kilpatrik ishlab chiqqan loyiha metodiga olib boradi[6]. Aynan shu yerda talaba bilimni tayyor holda emas, o'z harakati orqali qo'lga kiritishi kerak, degan fikr paydo bo'lgan. Bu g'oya keyinchalik rus pedagogi Ye.S. Po'lat tomonidan ancha tizimli shaklga keltirildi. U loyihani alohida texnologiya darajasiga ko'tarib, uni muammo qo'yish, reja tuzish, ijro va natijani ko'rsatishdan iborat to'rt bosqichli jarayon sifatida tasvirlagan[7]. Yana bir rus pedagogi G.K. Selevko o'z tasnifida loyihalashni "muammoli-izlanuvchan" texnologiyalar qatoriga qo'yib, uning talaba faolligini oshirishini alohida ta'kidlaydi[8].

O'zbek olimlari ham bu masalani chetlab o'tmagan. O'zbek pedagoglari J.G'. Yo'ldoshev bilan S.A. Usmonov pedagogik texnologiya nazariyasini, jumladan loyihalash texnologiyasini bizning ta'lim muhitimizga qanday moslashtirish mumkinligini o'rganishgan[9]. Bu ishda gap ko'proq texnologiyaning umumiy qonuniyatlari haqida boradi va mustaqil ta'lim faoliyati esa bosqichlarga bo'lib emas, yaxlit tarzda tilga olinadi.

Amerikalik tadqiqotchi J.W. Tomas loyihaviy ta'lim yuzasidan o'tkazilgan tadqiqotlarni umumiy holda tahlil qilgan. Bu yondashuvning talaba bilimi va ko'nikmalariga ijobiy ta'sirini 1-jadval

Bosqich	Maqsad	Asosiy faoliyat va vositalar	Natija ko'rsatkichi
I. Motivatsion-yo'naltiruvchi bosqich	Talabada mustaqil ta'lim olishga ehtiyoj va loyiha g'oyasini shakllantirish	Muammoli vaziyat qo'yish, loyiha mavzusini tanlash, maqsad-vazifalarni belgilash	Loyiha pasporti (mavzu, maqsad, kutilayotgan natija)
II. Rejalashtirish-loyihalash bosqichi	Mustaqil ish rejasini va axborot izlash strategiyasini ishlab chiqish	Ish rejasi tuzish, manba tanlash mezonlari, vazifalarni taqsimlash	Ish rejasi va manbalar ro'yxatining mavjudligi
III. Amaliy-ijro bosqichi	Mustaqil axborot to'plash, tahlil qilish va loyiha mahsulotini yaratish	Mustaqil izlanish, ma'lumotlarni tizimlashtirish, oraliq mahsulot, konsultatsiya	Loyihaning oraliq varianti, bajarilgan ish hajmi va sifati
IV. Taqdimot-ba holash bosqichi	Natijani ommaga taqdim etish va tashqi baholashdan o'tkazish	Loyihani himoya qilish, o'zaro va o'qituvchi baholashi, fikr-mulohaza	Taqdimot sifati, argumentlashtirish darajasi
V. Refleksiv-ri vojlantiruvchi bosqich	Bajarilgan ishini tahlil qilish va mustaqil ta'lim strategiyasini takomillashtirish	O'z-o'zini tahlil (refleksiya kundaligi), kuchli va zaif tomonlarni aniqlash	Refleksiya varag'i, ko'nikmalar o'sish dinamikasi

Loyihalash texnologiyasi asosida mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirishning bosqichli modeli (muallif tomonidan ishlab chiqilgan)

Dastlab motivatsion-yo'naltiruvchi bosqichda talaba oldiga muammoli vaziyat qo'yiladi. Bu uning mustaqil izlanishga bo'lgan ichki qiziqishini uyg'otadi va natijada mavzu, maqsad hamda kutilayotgan natijani belgilovchi qisqa hujjat tayyorlanadi. Keyingi, rejalashtirish-loyihalash bosqichida talaba endi o'z ishini mustaqil tashkil eta boshlaydi. Amaliy-ijro bosqichiga kelganda, talaba endi mustaqil axborot to'playdi, uni tahlil qiladi va loyiha mahsulotini shakllantiradi. O'qituvchi esa bu yerda faqat kuzatuvchi vazifasini bajaradi. So'ngra taqdimot-baholash

ko'plab dalillar bilan tasdiqlaydi. Biroq bu ta'sir aynan qaysi bosqichda qanday namoyon bo'lishini alohida ko'rsatib bermaydi[10]. Shunga o'xshash xulosaga boshqa amerikalik muallif S. Bell[11] loyihaviy ta'limni XXI asr uchun zarur ko'nikmalar manbai sifatida qarasa, AQSh professorlari J.S. Krajcik va P.C. Blumenfeld hammuallifligida[12] bu jarayonning nima uchun talabani qiziqitirishini, ya'ni uning kognitiv-motivatsion "ichki mexanizmi"ni ochib berishga urinishganiga doir ishlari mavjud. Ammo bu ishlarning birortasida ham mustaqil ta'lim faoliyatini bosqichlar bo'yicha ajratib baholaydigan aniq o'lchov topilmaydi. Bu yo'nalish esa aynan mazkur tadqiqotning asosiy o'rnini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ishi nazariyaga tayanilgan holda olib borildi. Ishni o'rganish jarayonida mavjud manbalarni o'rganilib, ulardan umumiy qonuniyat ishlab chiqildi, so'ngra shu qonuniyatlar yordamida yangi model tayyorlandi. Modelni qurishda asosiy uchta savolga javob talab qilindi. Bular: talaba nimani o'zi qila oladi, nimani boshqa birov yordamida qila oladi?, bilimning asosiy negizi qayer?, nima uchun talaba harakat qiladi? kabi savollardir. Taklif etilayotgan modelni bosqichlarga bo'lishning o'zi amerikalik J. Dyui va V. Kilpatrikning eski loyiha metodidan [6], rus olimlari Ye.S. Polat va amerikalik J.W. Tomasning esa ishlari [7, 10] olingan. Model izchillik, o'lchanuvchanlik, refleksivlik, moslashuvchanlik kabi talablarga javob berishga qaratilgan. Bu talablarning ishonchligi mavjud nazariy manbalarga tayanish orqali, aniqligi esa har bir bosqichning real pedagogik amaliyotda kuzatiladigan jarayonlarga mos kelishi orqali ta'minlandi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida keltirilgan nazariy tahlil natijasi va loyihalash texnologiyasi vositasida mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantiradigan, beshta o'zaro bog'liq bosqichdan tashkil topgan model shakllantirildi. Uning tarkibiy qismlari 1-jadvalda aks ettirilgan.

bosqichida ish natijasi ommaga ko'rsatiladi va tashqaridan baholanadi. Bu holat talabani o'z natijasini himoya qila olishga o'rgatadi. Va nihoyat, refleksiv-rivojlantiruvchi bosqichda talaba bajarilgan ishini tahlil qilib, o'zining kuchli va zaif tomonlarini ko'radi hamda keyingi safar nimani boshqacha qilishi kerakligi haqida xulosa chiqaradi.

Ishlab chiqilgan modelning ilmiy yangiligini quyidagi jihatlardan orqali ko'rsatishimiz mumkin:

Mustaqil ta'lim faoliyati ilk bor loyihalash texnologiyasi doirasida o'zaro bog'liq beshta izchil bosqichga bo'lib chiqilgan,

Har bir bosqich o'zining alohida, kuzatsa bo'ladigan natijasiga ega, shu sababli jarayonni faqat yakunida emas, har bosqichda baholash mumkin bo'lib qoladi,

Refleksiya alohida, tizimni yakunlovchi bosqich sifatida ajratilgan. Bu talabaga o'rgangan strategiyasini keyingi loyihalarga ko'chirish imkonini beradi,

Model qat'iy bir fanga bog'lanib qolmagan. Shuning uchun turli yo'nalishlarda moslashtirib qo'llash mumkin.

Shu bilan birga, taklif etilgan model rejalashtirish bilan refleksiyani mustaqil bosqich darajasiga ko'tarishga hizmat qiladi. Adabiyotlar sharhida ko'rilganidek (Polat [7], Tomas [10], Bell [11]), rejalashtirish odatda tayyorgarlikka singib ketadi, refleksiya esa deyarli hech qachon alohida ko'rilmaydi. Uning natijada talaba o'z tajribasidan kelgusi ishlar uchun xulosa chiqarish imkoniyatini yo'qotadi. Taklif etilayotgan modelning amaliyotdagi samarasi ko'p jihatdan o'qituvchining ko'maklashuvchi sifatidagi

mahoratiga, talabani dastlabki mustaqillik darajasiga va o'qitilayotgan fan xususiyatiga ham bog'liq.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, olib borilgan tadqiqot yakunida loyihalash ta'lim texnologiyasiga asoslangan va beshta bosqichdan iborat original model taklif etildi hamda nazariy jihatdan asoslab berildi. Shuningdek, mustaqil ta'lim faoliyati bilan loyihalash texnologiyasi o'rtasidagi bog'liqlik ko'rib chiqildi, adabiyotlardagi bo'shliq aniqlandi, model qurildi va uning har bir bo'g'ini asoslandi. Modelning eng muhim yangiligi shundaki, u mustaqil ta'lim faoliyatini endi yaxlit jarayon emas, balki har biri o'z natijasiga ega bosqichlar zanjiri sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Modelni amaliyotga tadbqiq etish uchun har bir bosqichga aniq muddat va nazorat nuqtasi belgilash, o'qituvchining rolini bosqichga qarab o'zgartirish, refleksiya varag'ini bir xil, takrorlanadigan shaklda tuzish, modelni semestrda kamida ikki marta qo'llab, natijalar dinamikasini kuzatib borish muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2020 yil 23 sentyabr, O'RQ-637-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni, 2019 yil 8 oktyabr.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.
4. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. – М.: Учпедгиз, 1961. – 239 с.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2000. – 384 с.
6. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.
7. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2000. – 272 с.
8. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
9. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Т.: Ўқитувчи, 2004. – 101 б.
10. Thomas J.W. A Review of Research on Project-Based Learning. – San Rafael, CA: Autodesk Foundation, 2000. – 45 p.
11. Bell S. Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future // The Clearing House, 2010, vol. 83, no. 2, pp. 39–43.
12. Krajcik J.S., Blumenfeld P.C. Project-Based Learning // The Cambridge Handbook of the Learning Sciences / ed. R.K. Sawyer. – Cambridge University Press, 2006, pp. 317–333.
13. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
14. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.